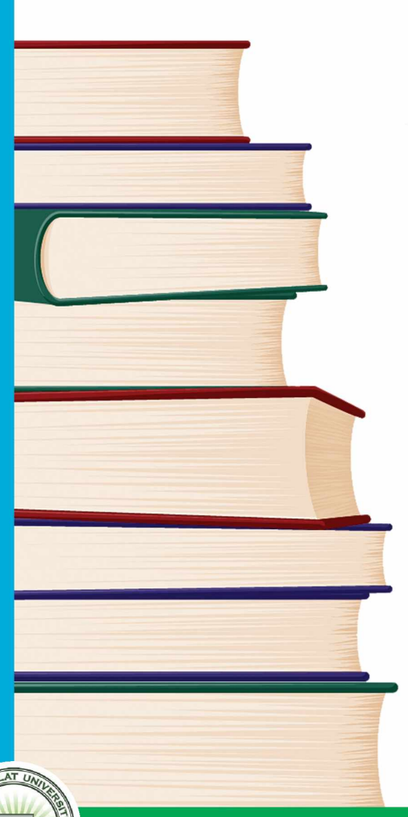
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 5

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 5

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.10.2020
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.10.2020
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.10.2020
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ЁҚУБОВ ШАРИФ МУҚИМОВИЧ
Шоир қадами етган манзиллар 7

YODGOROV SHAMSIDDIN ABDURAIMOVICH
Diniy matnlarni teolingvistik jihatdan
tadqiq qilish metodologiyasi (Qur'oni Karim misolida) 10

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili
(Surxondaryo teotoponimlari misolida) 14

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Qo'ng'irot etnonimining shajaraviy tarkibiga oid ayrim onomastik tahlillar 17

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Etnorealiyalarning milliy etnografik leksikada aks etishi
(Afg'oniston o'zbeklari misolida) 20

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Shaxsh nutqi voqelanishida areal ta'sir 23

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi 27

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Nom (ot) bildiruvchi evfemik birliklarning ma'no turlari 30

MUMINOVA NILUFAR ABDURAHMONOVNA
"Temurnoma" asaridagi antroponimlarning tarixiy-etimologik qatlamlari 33

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Konsept inson ruhiy holatining ifodalanishida asosiy lingvokognitiv unsur 36

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
O'zbek va tojik tillarida evfemizmlar va ularning sinonim so'zlar bilan aloqasi 39

NE'MATOVA YULDUZ
Ayrim tabiiy-geografik oykonimlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida
(Namangan viloyati oykonimlari misolida) 43

MADAMIOVA RA'NO YUSUPBAYEVNA
Qoraqalpog'iston dialektal arealining leksik xususiyatlari 46

AMINI AZIZ AHMAD
Shimoliy Afg'oniston o'zbek shevalarida
dehqonchilik mahsulotlari nomlarining ifodalanishi 50

МУНДАРИЖА

QULTO‘RAYEVA SARVINOZ BAHODIR QIZI
O‘zbek tilshunosligida toponimik tadqiqotlar talqini 52

SARIYEVA ZAMIRA
Structural features of possessive pronouns in indonesian language 56

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синтаксис гендерной лексики в русском языке....58

JALILOVA MUXLISA ZAFARJON QIZI
O‘zbek tili Toyloq shevasining leksik qatlamlari 61

ADABIYOTSHUNOSLIK

АТАНИЯЗОВА МУБОРАК АБДУЛЛАЕВНА
Искандар образи Олим Шарафиддинов талқинида....64

АЛИМОВ ПАРДА
Тарихга бир назар....67

BOBOJANOV ALISHER
YULDOSHEV DILMUROD
Tanqid va badiiy ijod: adabiy jarayondagi o‘zaro munosabatlar 72

TA’LIM

RAXMATULLAYEVA SHAXODAT ZIYOTOVNA
OROMOVA NAFOSAT JO‘RAYEVNA
Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlar –
badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida....76

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ
Профессор Бекпўлат Умурқуловнинг ижодий фаолиятига бир назар 80

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

LINGVOMADANIY KODLARNI ANIQLASHDA KULT OMILI (SURXONDARYO TEOTOPONIMLARI MISOLIDA)

Turdiqulov Sherzod Duminovich,
Termiz davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Teotoponimlarda lingvomadaniy kodni aniqlash muammosiga ilmiy jihatdan to‘g‘ri yechim berilsa, tegishli joy nomlarining muqaddaslashtirilishiga asos bo‘lgan nolisoniy omillar kashf etiladi – bu jihat nafaqat tilshunoslar, madaniyatshunoslar, balki tarixchilar, etnologlar uchun nihoyatda muhimdir. Vaholanki, ziyoratgohlar orasida real hamda ramziy qabrlar, ilohiylashtirilgan jonsiz predmetlar, tog‘ jinslari, o‘simlik va hayvonot dunyosiga aloqador tushunchalarni ifodalovchi joy nomlari ham borki, ularni noto‘g‘ri talqin qilish soxta etimologiyaga yo‘l ochadi. Qolaversa, xalq orasida biror ziyoratgoh nomiga doir noto‘g‘ri talqinning mavjudligi shu millat ma’naviyati, konseptual, pirovardida, qadriyatiy manzarasiga doir kemtiklar borligini tasdiqlaydi va u toponimistlar tomonidan jiddiy tekshirilishi, ilmiy asos va dalillar bilan to‘lg‘azilishi zarur. Binobarin, mazkur qadamjolarning atalish sababiyati, ulardagi motivlanganlik // motivlanmaganlik jihatlarini tekshirishda bevosita, shu nomlar semantikasida aks etgan kodlarni aniqlash muhim va dolzarb muammo hisoblanadi.

Maqolamizga doir uzil-kesil aniqlab olinishi lozim bo‘lgan 1-jihat – bu dialektal va toponimik arealning ko‘p o‘rinlarda bir-biriga mos tushmasligi masalasi. Odatda, mahalliy aholining til xususiyatlarini aks ettirishi lozim bo‘lgan toponimik nomlar etimoni shu aholi shevaviy xususiyatlaridan butkul yiroq tabiatga egaligi aniqlanadi – bu mazkur etimonlarning boshqa tillar ta’sirida kelib chiqqan holatlarda sodir bo‘ladi. Mazkur vaziyatlarda u yoki bu toponimning etimologiyasi to‘g‘risida faqat va faqat taxmin qilishdan o‘zga chora qolmaydi.

Teotoponimlar asosidagi lingvomadaniy kodni aniqlashga doir 2-muhim jihat – bu ziyoratgohlar, u yerda o‘tkaziluvchi aqidaviy marosimlarni keltirib chiqargan kult masalasi. Zero, tegishli teotoponim mundarijasida yashirin yoxud ochiq ifoda topgan lingvomadaniy kodni aniqlash uchun dastavval shu toponimning shakllanishiga asos yaratgan kult va umuman, Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekiston musulmonlarida mavjud aqidaviy qarashlarga fanning munosabatini belgilab olishimiz lozim bo‘ladi.

Fanda muqaddas zotlar kulti o‘zgarmas, ratsionalizm va zamonaviy odam turmush tarziga “singishmaydigan”, o‘tgan davrlarga mansub aqida, irimlardan meros hodisa ekani ta’kidlanadi[1]. Zero, kult bir necha talqinga ega tushuncha:

1) unga bo‘lgan salbiy munosabat bir jihatdan 18-19-asr Yevropa ateistik falsafasi ta’sirida yuzaga kelgan;

2) kultga bo‘lgan salbiy munosabat sof islom mafkurasini himoya qilish, yolg‘iz Allohga itoat etish, imon keltirish hamda shirkdan, bid’atlardan muhofazalanish bilan belgilanadi.

3) Islomning o‘zga dinlarga munosabatida chin ma’nodagi musulmon ma’naviyati va mafkurasining chegaralarini aniqlashga bo‘lgan harakatlar kultni murakkab, oraliq madaniy-e’tiqodiy hodisa sifatida tekshirishga undaydi. Masalan, *Xo‘jai Xubon* (Surxondaryo v., Denov t.) yetti og‘ayni yoxud yetti pir kultini o‘zida ifoda etadi[2]. *Xo‘jai Xubon* toponimida mavjud lingvomadaniy kodni aniqlashga doir taxminlarimizni tahlil qilib ko‘ramiz.

1) Mazkur qadamjoga asos bo‘lgan qarashlar ildizini Islom tarixiga, to‘g‘rirog‘i, Muqaddas Qur’oni Karimning 18- “As’hobul-Kahf” (qahf – g‘or, as’hob – sohibning ko‘pligi: g‘or egalari) surasida kelgan qissalarga bog‘ladik. Zero, musulmon mafkurasidagi bu qissa alomatlari Alloh nozil qilgan barcha muqaddas kitoblar mundarijasida uchraydi. **2)** yetti pir – Abduxoliq G‘ijduvoniy, Muhammad Orif Revgariy, Mahmud Anjir Fag‘naviy, Xoja Ali Romitaniy, Muhammad Bobooyi Samosiy, Sayyid Amir Kulol va Bahouddin Naqshband me’moriy majmualari Buxoro viloyatida joylashgan. Bu vaziyatda Denov tumanidagi (Surxondaryo

[1] Подвижники ислама: Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе / С. Абашин, В. Бобровников (ред.). – М., 2003.

[2] Бу фикр тарихчи олим С.Турсунов томонидан илгари сурилади. Бу ҳақда қаранг: Турсунов С. ва бошқ. Ўзбекистон жанубий ҳудудларида маданий ва амалий санъат ёдгорликлари тарихи. – Термиз: Сурхон-нашр, 2017. – 288 б.

v.) Xo‘jai Xubon ziyoratgohining yetti pirga taalluqlilik belgisi haqida gapirish noo‘rin bo‘ladi. **3)** 1. *Xuboni – xubonū* – [ینابوخ] tojik tilida “bodom mag‘izli, quritilgan o‘rik; 2. Ma’joziy ma’noda – lab, xurmo; 3. Olmaning eng yaxshi navlaridan biri” ma’nosini beradi[1]. **4)** *Xubon* – 15-asr Ispaniya tarixiga oid kiyim turi.

Tahlillar to‘rtala taxminning uchinchi – “o‘rik” talqinli variantda to‘xtalishga da’vat etadi. Zero, mazkur ziyoratgoh etimonida yetti og‘ayni kultiga ergashishni tasdiqlovchi dalillarimiz yetarli emas va biz, an’anaviy tarzda, el ichida islomgacha bo‘lgan davrga xos predmetlar bilan bog‘liq irimlardan kelib chiqib, *Xo‘jai Xubon* ziyoratgohini fitonim kodli qadamjo deb baholashga shoshilmaymiz.

Vaholanki, “yetti avliyo og‘ayni” kultining Janubi-Sharqiy Osiyoda tarqalgan variantlari *Xo‘jayi Xubon*ning asl etimonini ochiqlashga yordam berishi mumkin.

“Yetti avliyo og‘ayni” kultining Farg‘ona varianti.

1. Quva shahrida joylashgan Oq ota mozori ziyoratgohi mavjud bo‘lib, Oq ota – yetti avliyo og‘aynilarning biri, deya hisoblanadi. Yetti og‘aynining vatani sifatida Turkiya, yoxud Turkiston, yoki Xitoyning Sinszyan hududi taxmin qilinadi. Yetti og‘aynilarning shaxsiyatiga doir turli talqinlar mavjud. 1) *Oq ota, Tezgir ota, Xo‘ja Xasan, Qaranchu ota, Chirmoch* (aslida singil), *Bolalik-qayrag‘och, Qorovul ota*. 2) Xuddi shunday, Farg‘ona viloyatining sharqiy qismida ham shunday ziyoratgoh mavjud bo‘lib, “yetti og‘ayni”dan atigi uchovlonning ismlari xalqqa ma’lum. Bular *Boy-ob buva (Boboiob), Chinor buva, Chil mayram (Chil mahram)*. 3) Boshqa rivoyatda uch og‘aynilar – *Boyob buva, Osh buva* (Osh shahridagi Taxti-Sulaymon qadamjosi nomidan), *Shohimardon buva* (Hazrat Ali xalifaning Farg‘onadagi ziyoratgohi nomidan). 4) *Boyob buva, Oppoq buvi, Tut mozor*. Bu variantning o‘ziga xos jihati mavjud: qadamjoga ziyorat *Oppoq buvi* va *Tut mozor* qadamjosidan boshlanib, *Boyob buva* ziyorati bilan yakunlanishi shart[2].

2. So‘xda**:** mozor *Buvayda* (variantlari: *Huvayda, Huviona, Buvi-ona), Xo‘ja Turop, Sulton Bayoz, Bajgir* (var. *Bachkir*)

3. Marg‘ilonda mazkur kult *Qorasoqol buva, Tol quduq buva, Sherali buva, Xalfa buva, Hayron* (gayron-?) *azizlar, Qizlar mozor*.

4. Toshloq tumani: *Aka Sho (Oqshoh), Makatillo, Arab mozor, Osh buva, Shohimardon, Arslonbob, Hazrati Ayub*.

Buxoro varianti: *Xo‘ja Nurobod, Xo‘ja Sesaron, Xo‘ja Aspgardon*.

Qirg‘iz varianti: *Oysul ota* (Xitoyda), *Qorako‘l ota, Qo‘chqor ota, Shin ota, Manjili ota, Cho‘lpon ota, Avliyo ota.*

“Yetti avliyo og‘ayni” kultining 1. Konibodom (Tojikiston) varianti: 1) *Langarbobo* (Konibodom rahnamosi Hazrati Bobo nomidan), *Xo‘ja Ro‘shnoi, Qilich Burxoniddin, Sari mozor, Ambar ona, Takrubob (Takoburd)* va yana bir noma’lum mozor.

2. O‘ratepa varianti: *G‘oyibota, Xojai Mullo, Childuxtaron, Nurota, Xo‘jai Ro‘shnoi.*

Shimoliy Afg‘oniston varianti: *Xo‘jai Kil Vali Sohib, Xo‘ja Shoi Darbandi, Xo‘ja Ahmadi Vosharo, Xo‘ja Hasani Sarpili, Xo‘ja Misgari Oriviy*[3].

Bu ro‘yxatni Hindistonning Bengaliya, Panjob viloyatlarida mavjud “Panj piriyya” kulti misolida ham davom ettirish mumkin, biroq Janubi-Sharqiy Osiyo lokal mifologik tizimining yirik tarmoqlari bo‘ylab tarqalgan xilma-xil, bir-birini zidlovchi rivoyat va talqinlar bu o‘rinda bitta to‘xtamga kelishimizga to‘sqinlik qiladi. Aytilganlardan farqli, izlanishlarimiz natijasida *Xo‘jai Xubon*ga doir yana bir dalilga ega bo‘ldik. **Xo‘ja ubbon** (toj. obbon – *mirob, suv boshqaruvchi*) – Sho‘rchi tumani T.Berdiyev xo‘jaligida joylashgan qadamjoy ekan. Bu yerda Xo‘jaubbon qudug‘i (hovuz) mavjud. Xo‘jaubbon bobo suv himoyachisi, suv qo‘riqchisi, suv homiysi bo‘lgan ulug‘ zot hisoblangan. Bu shaxs *Ubbon, Sulton Xubbi, Xazrat Xubbi, Oqshixbobo* kabi nomlar bilan mashhur bo‘lgan. Hovuz suvi tarkibida mineral tuzlari ko‘p bo‘lganligi uchun ilgarilari terini oshlashgan (qayta ishlashgan). Bugungi kunda shu hovuzga ziyorat uchun maxsus kelishadi, jonliqlar so‘yib, *xudoyi* o‘tkazishadi, niyat qilib suviga yuvinishadi va Allohdan shifo tilab umid qilishadi.

Binobarin, tadqiqotimiz davomida Surxondaryo teotoponimlarining shakllanishiga asos bo‘lgan 10ga yaqin kultni aniqladik. Bular: Taxti Sulaymon kulti, Qirqqiz kulti, Sulton va sayyidlar, sahobalar, xo‘jalar kulti, mifonimlar kulti, tabiat (g‘or, tog‘, daraxt, suv (buloq)), kulti, zoonimlar kulti, litosonimlar (toshlar) kulti, qal’alar kulti, “yetti avliyo kulti*”, “yetti avliyo og‘ayni”, “yetti pir”*kulti va b.

Jumladan, “yetti avliyo og‘ayni” kultini o‘rgangan S.Abashin, S.M.Abramzon, A.I.Shevyakov singari o‘nga yaqin olimlarning xulosalariga tayanib, Denov tumanidagi *Xo‘jai Xubon* teotoponimining aslida Farg‘ona viloyati So‘x tumanida joylashgan mozor(i)

[1] https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_synonims/241341

[2] Подвижники ислама: Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе / С. Абашин, В. Бобровников (ред.). – М., 2003.

[3] Подвижники ислама: Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе / С. Абашин, В. Бобровников (ред.). – М., 2003.

Buvayda (variantlari: *Huvayda, Huviona, Buvi-ona*) asosida shakllangan bo‘lishi mumkin, degan to‘xtamga keldik. Demak, *Xo‘jai Xubon – Huvayda, Huviona, Buvi ona*(?) ehtimoldagi yetti (Janubi-Sharqiy Osiyo mifologiyasida “yetti og‘ayni” kultidagi 7 miqdoriga qat’iy amal qilinmaydi: ayrim hududlarda ulardan faqat ikkitasi qayd etilgani haqidagi ma’lumotlar ham mavjud[1]) og‘aynining singlisi yoxud opasi bo‘lishi mumkin. Har holda, mazkur teotoponimning antropomorf kodli onomastik unsur ekani, shuningdek, izofa tarkibidagi *xubon* (toj. *yaxshi*)ga tayanib, uning “xo‘jalarning yaxshisi” ma’nosida kelayotgani aniqlandi.

Shuningdek, Surxondaryo viloyatida mavjud **“Sulaymonota” kulti** (Sherobod t.)ning asoslari tekshirilganda, uning ildizlari qo‘shni Qirg‘iziston Respublikasida joylashgan “Taxti Sulaymon” – “Sulaymon tog‘”ga borib taqalishi aniqlandi.

Sherobod tumanidagi Sulaymonota (Dovud Allayhissalomning o‘g‘li Sulaymon Allayhissalom nomi bilan bog‘liq: uning mulki, podshohlik davri haqida muqaddas kalomimiz “Qur’oni Karim”da, Shayx Ali Tantoviyning “Payg‘ambarlar tarixi” kitobida va boshqa manbalarda ma’lumotlar berilgan) ziyoratgohi Markaziy Osiyodagi shu nomdagi yagona ziyoratgoh emasligini quyidagi misol ham tasdiqlaydi: *Bu qayerdadir, tog‘ning ortida, dalalarida paxta o‘sadigan joyda emish. Tep-tekis yerda, tog‘ bo‘lishi mumkin bo‘lmagan tekislikda aziz bir tog‘ – Sulaymon tog‘i bor emish. Ana shu tog‘ poyiga bir qora qo‘chqor so‘yib, Xudoga iltijo qilsa, toqqa chiqib har qadamda Xudoga sig‘inib, yolvorsa hamda chin ko‘ngildan so‘rasa, Xudoning rahmi kelib, farzand ato etarmish. Bekey xolam o‘sha yoqqa, Sulaymon tog‘iga borishga juda intizor. O‘razqul amaki esa unchalik istamaydi. Uzoq. Ko‘p pul kerak, deydi. U yoqqa faqat samolyot bilan tog‘dan oshib borish kerak, axir.* (Chingiz Aytmatov, Oq kema). Ch.Aytmatovga ergashilsa, Sherobod tumanidagi Sulaymonota qadamjosi adib tasvirlagani kabi paxta dalalari orasida joylashmagan – uni yonlab oqib o‘tuvchi Sherobod kanali hamda balandlik va tepaliklar bunday mulohaza yuritishga yo‘l bermaydi. Ikkinchidan, yozuvchi nazarda tutgan tog‘ – aynan O‘sh shahridagi Sulaymon tog‘idir va uning asardagi talqini Sherobod tumanidagi Sulaymonota tepaligining geografiyasiga mos kelmaydi. Vaholanki, Farg‘ona vodiysidan ko‘rinib turuvchi Sulaymon tog‘ Qirg‘izistonning O‘sh shahri uzra qad ko‘targan. Tog‘ Buyuk ipak yo‘lining yo‘nalishlari kesishgan hududda joylashgan. Sulaymonota tog‘ining beshta cho‘qqisida qadimiy ziyoratgohlar, qo‘hna g‘orlar va XVI asrga taalluqli, qayta qurilgan masjidlar joylashgan. Katta miqdordagi ziyoratgohlar ichida bugunga qadar o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan 17 ta ziyoratgoh tog‘ hududi bo‘ylab tarqalgan bo‘lib, o‘zaro yo‘laklar bilan bog‘langan. Bu huddudga asosan farzandtalab hamda bod kasaliga yo‘liqqan bemorlar o‘zlariga shifo izlab keladilar. Rivoyatlarga qaraganda (shuningdek, tog‘dagi g‘orlarning qoyalarida aks etgan 400 dan ortiq petrogliflarning guvohlik berishicha), Zardo‘sht ham shu tog‘ning qaysidir g‘orida “Avesto”ni yozish bilan mashg‘ul bo‘lgan ekan. Buyuk Ipak yo‘lining markazida, yo‘llar kesishgan nuqtada joylashganidan, tog‘ dastlab *Ptolemey minorasi* deb atalgan.

Sulaymonota kultining o‘zi esa eramizdan avvalgi III asrda vujudga kelgan. XVI asrga qadar tog‘ “Bara-Kuh” (bizningcha, *Barko‘h* – “chiroyli tog‘”), davr o‘tib (XX asrda), tog‘ni *Taxti Sulaymon,* so‘ng *Sulaymon tog‘* deb atab boshlaganlar.

Garchi ikki manzilda joylashgan ziyoratgohlarning har ikkisi ham Sulaymonota kulti mundarijasiga mos belgilarni namoyon etsa ham (Sherobod tumanidagi Sulaymonota ziyoratgohiga ham farzand umidida qadam ranjida qiladilar), biroq Sherobod tumanidagi mazkur qadamjoda Axtam sahobaning ramziy qabri, shuningdek, bir necha chillaxonalar, chiroq yoqish uchun mo‘ljallangan hujrachalar mavjud. Xuddi shunday, tepalikning eng yuqori nuqtasidagi mazkur maqbaraga zinalar orqali yurib boriladi. Ziyoratgoh qoshidagi masjid – namozxona esa bevosita tepalikning o‘zida emas, ziyoratgoh joylashgan tog‘likning etak qismida joylashgan. Qolaversa, bu kultning Surxon aholisi o‘rtasida tarqalgan aqidalari qirg‘izlarda mavjud qarashlardan birmuncha farq qiladi: Hasan Madi To‘ranazarovning “Qadim skif-turkiylar” kitobida ta’kidlanishicha: “...ba’zi bir betobliklar, ayniqsa, yosh bolalarga xos bosinqirash, harorat oshishi suvga bog‘lanib, bevaqt qosh qorayganda ariqdan o‘tish, suvga axlat to‘kib uni bulg‘ash, suvga tupurish yoki bilmay peshob qilganlik sababidandir. Buni “bolani suv parilari ushlagan”, deyishgan. Shunda momolarimiz tezda Sulaymon chiroq udumini o‘tkazishgan. Bolaning bo‘yi barobarida pilik eshilib, moylangan. Chiroq ariq bo‘yida yoki obtovadagi suvdan to‘ldirilgan tovoq ustida cho‘pga ilingan holda yoqilgan. Bola yonidagi yoqilgan pilikdan ariqqa yoki tovoqdagi suvga cho‘g‘lar jizillab tomib turishi kelak bo‘lgan. Tilovat qilingan va: *Dardning boshi Sulaymon, Dardingga shifo tilayman*, deyilgan. Bu suv mevali daraxt ostiga yoki ariqqa to‘kib tashlangan”[2].

[1] Подвижники ислама: Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе / С. Абашин, В. Бобровников (ред.). – М., 2003.

[2] Тўраназаров Х. Қадим скиф-туркийлар. – Тошкент: Шамсиқамар, 2021. – Б. 92-93.

Rezyume. Maqolada lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili va uning millat madaniyatiga daxldorlik jihatlari tahlil qilingan. Unda Surxondaryo viloyatida joylashgan Sulaymonota, Xo‘jayi Xubon, Xo‘jayipok kabi teotoponimlarning lingvomadaniy kult asosida paydo bo‘lganligi daliliy materiallar asosida ochib berilgan.

Resume. The article analyzes the cult factor and its relevance to the culture of the nation in the definition of linguistic and cultural codes. In it, it is revealed on the basis of evidentiary materials that such teotoponyms as Sulaymanota, Khojayi Huban, Khojayipok, located in Surkhandarya region, appeared on the basis of linguistic and cultural cult.

Резюме. В статье анализируется культовый фактор и его значимость для культуры нации в определении лингвокультурных кодов. В нем на основе доказательственных материалов выявлено, что такие теотопонимы, как Сулайманота, Ходжайи Хубан, Ходжаипок, расположенные в Сурхандарьинской области, возникли на основе лингвокультурного культа.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

QO‘NG‘IROT ETNONIMINING SHAJARAVIY TARKIBIGA OID AYRIM ONOMASTIK TAHLILLAR

Kurbanazarova Nargis Shodiyevna,
Termiz davlat universiteti katta o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Insonlar tarixdan o‘z ajdodlari, ota bobolari haqida qiziqib turli rivoyatlar, tarixiy manbalarni o‘rganganlar. Keksa avlod vakillaridan kerakli bilimlarni o‘zlashtirganlar. Chunki turli kitoblarda yozilgan yoki og‘izdan-og‘izga ko‘chib kelayotgan ma’lumotlar insonning millati qandayligi, nasl-nasabi kim bo‘lganligi, qaysi urug‘ vakili ekanligiga oydinlik kiritadi. Shu tariqa avlodning shajarasi vujudga keladi. Shajara (arabcha “daraxt”) – kishilarning kelib chiqishi, ajdodlari va qon-qarindoshchilik aloqalari majmui. Uni tarix fanining bir tarmog‘i – geniologiya o‘rganadi. Qadim zamonlardanoq podshohlar, hukmdorlar, afsonaviy qahramonlar nasl-nasabiga qiziqish mavjud, biroq o‘rta asrlarda shajara imtiyoziga ega bo‘lgan tabaqalarning paydo bo‘lishi va ularning avlod-ajdodlarini rasmiylashtirishga qiziqishning kuchayishi bilan alohida ahamiyat kasb etgan. Bu, o‘z naavbatida, XV asrdan boshlab shajaralar o‘rtasidagi nikoh aloqalari haqida guvohlik beruvchilarning paydo bo‘lishiga olib kelgan. Shu davrda urug‘ yoki bir-biriga yaqin urug‘ a’zolarining nasl-nasabiga oid bir necha daftarlar tuzila boshlagan.

O‘rta Osiyoda nasab daftariga xo‘jalar, saidlar kabilar ega bo‘lib, bu hujjatlar ularning payg‘ambar, sahobalar, tarxonlar va beklar naslidan kelib chiqqanligini ko‘rsatuvchi dalil sifatida, shuningdek, soliq to‘lash, xalq hasharlariga chiqish va boshqa ishlarda alohida imtiyozga, umuman jamiyat hayotida yuqori mavqega ega bo‘lish uchun xizmat qilgan. Shajara hujjatlari dastlab shaxsning siyosiy mavqeiga ko‘ra guvohlar ishtirokida hukmdorlar huzurida tuzilgan va uning muhri bilan tasdiqlangan. Keyinchalik hukmdorlar avvalgi muhrlarni ko‘rib tasdiqlab beraverishgan[1].

Qo‘ng‘irotlarning tarixi va sharhi ko‘p. Qo‘ng‘irot urug‘ining ildizi chinordek baquvvat. Baxshilari kuylab kelgan dostonlari, Alpomish-u Barchinoylari umrboqiydir. Sarvari olam qo‘ng ‘irotning beshta urug‘iga

[1] O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 1-jild. Sh harfi. – Toshkent, 2000.